

Kristīne Kuzņecova, Bc.sc.soc.

Latvijas Universitātes Muzeja krājuma glabātāja

Cilvēks orķestris - Jānis Ilsters

Cik daudz viens cilvēks spēj paveikt 38 dzīves gados? Noteikti sasniegt izcilību kādā jomā. Bet vai iespējams šādā īsā laika sprīdī gūt panākumus vairākos virzienos? To pierāda Jānis Ilsters - botāniķis, pedagogs, dzejnieks, lauksaimnieks, folklorists un novadpētnieks.

Jānis Ilsters **piezima** 1851. gada 14. maijā (2. maijā pēc vecā stila) Madonas novada Vestienas pagasta "Grētēs". Pirmā izglītība tika iegūta Vestienas draudzes skolā, ar 1864. gadu Ilsters sāka mācības Ērgļu draudzes skolā (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 2. lpp.). Ar draudzes skolu beidzās oficiālā izglītība, studijas universitātē Ilsters neuzsāka. Taču viņa tieksme uz **pašmācību** un dabiskā zinātkāre visas dzīves laikā kompensēja diploma trūkumu (Zanders, 1976, 40. lpp.).

Gadu pēc skolas beigšanas Ilsters sāka **strādāt** par mājskolotāju Liepkalnes kolonijā (Liepmuižas—Vestienas draudzes novadā). 3 gadus vēlāk viņš turpināja studēt patstāvīgi un pēc pusotra gada (tajā pat laikā pasniedzot privātstundas) 1871. gadā nokārtoja pagastskolotāja eksāmenus pie Cēsu apriņķa skolu pārvaldes garīgā skolu pārlūka, mācītāja Kenzslera (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 3. lpp.). Pēc tautskolotāja eksāmenu nokārtošanas strādāja par **skolotāju** Vestienas draudzes skolā Liezērē (1876-1877). 1875.-1876. un 1878.-1882. gados strādāja Rīgas Ozolaines bērnu patversmē. 1882.-1885. gados bija mājskolotājs, 1885.-1888. gados - korespondents un grāmatvedis Stukmaņos (Pļaviņās) (LU LFMI, b.g.).

Latviešu botāniķis, pedagogs, dzejnieks, folklorists, novadpētnieks un lauksaimnieks Jānis Ilsters (1851-1889)

Savās nodarbēs un interesēs Jānis Ilsters pielika visus spēkus, bija aizrautīgs un neatlaidīgs. Diemžēl milzīgā darba slodze un sliktie materiālie apstākļi novājināja viņa veselību. 1888. gadā Ilsters atgriezās vecāku mājās, kur pēdējā dzīves gadā nodarbojās ar **kaimiņu un radu bērnu skološanu**. To viņš darīja arī savā pēdējā dzīves dienā - 1889. gada 5. maijā (23. aprīlī pēc vecā stila) (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 4. lpp.). Jānis Ilsters tika **apglabāts** Vestienas Vecajos kapos (“Jānis Ilsters”, b.g.).

Jāņa Ilstera ieguldījums botānikā

Botāniku Jānis Ilsters apguva pašmācības ceļā, no skolotāja darba pienākumiem brīvajā laikā (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 11. lpp.). Lielāko dzīves daļu nodzīvodams Vestienā un Pļaviņās, tur viņš savāca ļoti bagātu **herbāriju**, kuru sakārtoja 18 lielos sējumos. No šiem 18 sējumiem 8 saturēja Pļaviņu – Kokneses rajonā Daugavas ielejā ievāktos augus. J. Ilstera vāktie augi saglabājušies līdz mūsu dienām: [Latvijas Nacionālajā Dabas muzejā](#) un [Latvijas Universitātes Muzeja Botānikas un mikoloģijas kolekciju herbārijā](#), kur glabājas 1300 Ilstera vāktā herbārija lapu (Latvijas Botāniķu biedrība, b.g.).

Botāniķa darbu apgrūtināja augu **latvisko nosaukumu trūkums**. Tos vajadzēja sameklēt, saklausīt tautā un salīdzināt. J. Ilsters aptaujāja zāļu sievas, kuras tirgojušas Daugavmalā, kājām apceļojis Latviju un kontaktējies ar vietējiem ļaudīm, savācot katra auga nosaukumam daudzus sinonīmus, bet citus nosaukumus, sekodams publicista, valodnieka un pedagoga Ata Kronvalda (1837-1875) padomam, atvasinājis pats. J. Ilstera **autorībai pieder tādi nosaukumi** kā gundega, pienene, vizbulīte, magone, mežrozīte, rudzupuķe, purene, kaķpēdiņa, majrozīte u.c. Citi viņa izdomāti botāniskie termini, bez kuriem mūsdienu zinātne latviešu valodā nav iespējama - “suga”, “valsts” u.c. (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 11.-13. lpp.).

1883. gadā Pūciņu Ģederta un biedra apgādā izdotā Jāņa Ilstera sarakstītā pirmā botānikas mācību grāmata latviešu valodā „Botānika tautas skolām un pašmācībai”

atrodami 29 augi (Latvijas Universitātes Bibliotēka, 2015).

Nozīmīgs J. Ilstera kā dabaszinātnieka nopelns ir 1883. gadā sarakstītā **pirmā botānikas mācību grāmata latviešu valodā** „Botānika tautas skolām un pašmācībai”. Tajā aprakstīti 30 augi, dotas to praktiskas izmantošanas iespējas, savākti 40 tautas ticējumi par augiem, kā arī sniegtas ziņas par 50 augu pielietošanu veselības kopšanā, sniedzot pamācības to sagatavošanā un lietošanā (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 14. lpp.). Vēl tika sarakstīta grāmata „Praktiskā botānika”, kas bija domāta zemkopjiem, un 1884. gadā - grāmata „Herbārijs botānikas elementārkursam”, kurā kā uzskates līdzekļi

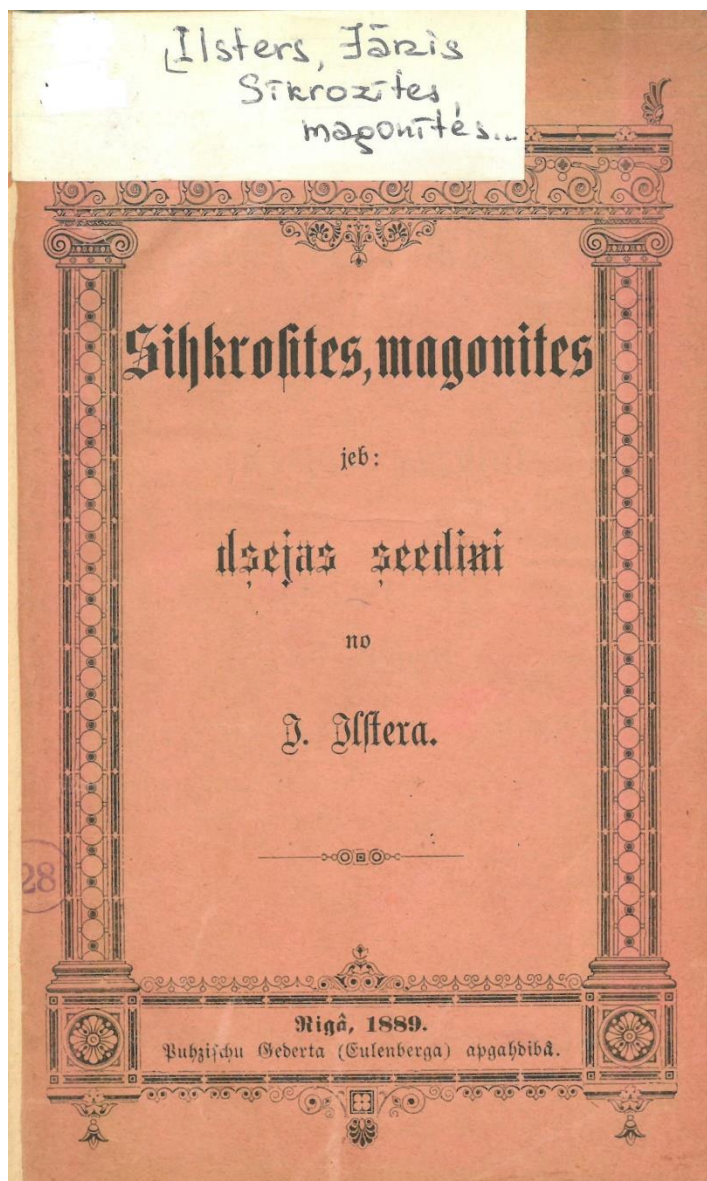
Jāņa Ilstera ieguldījums pedagogijā

J. Ilsters bija izcils pedagogs, viņš prata atrast pareizu pieeju mācību darbā. Bērni savu skolotāju ļoti mīlēja un cienīja. Ir saglabājusies liecība, ka, skolotājam braucot Ziemassvētku brīvlaikā prom no Ozolaines, kāda skolniece ļoti lūgusi viņu neizbraukt vai arī ņemt viņu līdzi. Ilstera-skolotāja princips bija, ka zināšanas bērniem vajag sniegt **rotālas formā**, tādējādi mācības padarot patīkamas un pievilcīgas. Šim nolūkam jāizmanto dažādas mīklas, tautasdziesmas, zīmējumi, putnu balsis (putnu valoda) (Pētersons, 2008). Tajā pašā laikā nedrīkst aizmirst par **stingrību**. Pat vismīļākajam, iejūtīgākajam skolotājam reizēm nākas bērnus rāt un pāraudzināt (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 7. lpp.).

J. Ilsters pastāvīgi centies izraisīt bērnos interesi par augiem un dzīvniekiem, vedot tos **ekskursijās**. Tām bija ne tikai liela nozīme dabaszinību apgūšanā, bet arī veselības nostiprināšanā. Nedrīkstēja aizmirst arī par labu miegu (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 8. lpp.).

Jāņa Ilstera ieguldījums dzejniecībā

To, ka Ilsters ir arī dzejnieks, nebija nojautuši pat viņa tuvinieki. Laimīgā kārtā viņa manuskripti bija nonākuši rokās dzejnieka draugam, skolotājam un publicistam **Āronu Matīsam (1858-1939)**. Drīz pēc autora nāves, 1889. gadā, viņš izdevis J. Ilstera dzejoļu krājumu "Sīkrozītes, magonītes, jeb dzejiski ziedīņi no Ilstera" Pūcīšu Ģederta apgādā. Gandrīz visi šī krājuma dzejoļi **veltīti Latvijas dabai**, norisēm tajā:

1889. gadā Pūcīšu Ģederta apgādā izdots Jāņa Ilstera dzejoļu krājums "Sīkrozītes, magonītes, jeb dzejiski ziedīņi no Ilstera"

*Ar godbijību sveicu tevi, sirmais,
Tu stingrais pilārs, vecais Gaiszinis;
No latvju zemes augstumiem tu pirmais,
Kas galotni tik augstu pacēlis....*

Šis dzejolis ir vienīgais, kurš **publicēts "Baltijas Vēstnesī" J. Ilstera dzīves laikā** ("Gaisziņu kalns", 1878. gads) (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 35. lpp.).

Dzejoļu krājumā, pareizāk sakot - izlasē, jo daļa dzejoļu palikusi ārpus "**Sīkrozītēm, magonītēm**", ir 7 daļas, kas, neskaitot ievadu, veltītas dabai, puķēm, mīlestībai, jaunībai, gadalaikiem, kā arī "šim un tam". No 40 publicētajiem dzejoļiem 12 ir vācu dzejnieku Ludviga Ūlanda (1787-1862), Johana Volfganga fon Gētes (1749-1832), Frīdriha Rikerta (1788-1866) u.c. **darbu atdzejojumi.**

Izziņas bagāti ir dabas parādības, dabas dialektiku atspoguļojošie dzejoli:

*Lai gan rudens ziedus laupa,
Lapas zemē birdina,
Tomēr dīgļus mīļi taupa,
Pavasars tos dzīvina.*

Savu **pēdējo dzejoli** J. Ilsters veltījis savam brālim Atim viņa iesvētīšanas dienā 1889. gada 6. aprīlī. Tie ir pamācoši, mīļi vārdi, kādus var uzrakstīt tikai garīgi bagāts, dzīves gudrs un labestīgs autors (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 36. lpp.).

*...Tas svarīgākais ceļš ir mūža gaita,
Ko patstāvīgi tu nu staigāsi,
Tā var tev palikt tīkama un raita,
Ja vien ko vajaga, līdz paņemsi.
Tā neved vien pa rozēm un pa lauriem,
Kur staigāt viegli un bezrūpīgi,
Tā iet pa dadžiem ar, pa laipām šaurām,
Kur jātvīkst, jācīnās būs nopietni.
Ņem līdzī vīra prātu, stingru krūti,
Kas vāju saudz, pret stipru atgainās,
It taisni rād' kur tūliņ jāgriežas,
Kam netīk kavēties pie saldiem niekiem,*

*-Tie ceļotāju tikai lutina, -
Bet tos vien dēvē tik par īstiem priekiem,
Kas mērķim ceļotāju tuvina.*

Vēl **nepublicēts** palicis J. Ilstera savākts materiāls “Dzejīga valodiņa par dabas valsti Tēvijā”, kura virsrakstā izpaužas autora attieksme pret dzeju, valodu, dabu un Latviju (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 36.-37. lpp.).

Jāņa Ilstera ieguldījums folklorā un novadpētniecībā

Vērtējot J. Ilstera devumu latviešu kultūras vēsturē, jārunā arī par viņu kā folklorista, rakstnieka un publicista **Krišjāņa Barona (1835–1923) "Latvju dainu" līdzstrādnieku** un par viņa folkloristikajiem uzskatiem vispār. “Latvju dainām” Ilsters iesūtījis 865 tautasdziesmas no Vestienas. Botāniķa vārds iekļauts arī rakstnieka, folklorista, pētnieka, sabiedriskā darbinieka, skolotāja **Anša Lerha-Puškaiša (1859–1903) “Latviešu tautas teiku un pasaku” VII sējuma** 1. daļā ievietotajā “Vietu un krājēju un pasaku un teiku skaita reģistrā”, uzrādot 32 folkloras vienības. Pasaku krājējs un kārtotājs Ilstera vākumu ieguvis no laikrakstā “Dienas Lapa” publicētā materiāla.

Valodnieks, etnogrāfs, folklorists un sinologs **Pēteris Šmits (1869 - 1938), kārtojot "Latviešu tautas ticējumu"** 4 sējumus, izmantoja J. Ilstera grāmatu “Botānika tautskolām un pašmācībai. Elementārkurss.". Krājumā ievietoti 40 botāniķa publicētie ticējumi par tautas ārstniecību. Tiesa, nav uzrādīts, kur tie pierakstīti. Ir pamats domāt, ka folkloras vākšana botāniķim nav bijusi nejauša. Vēstulē folkloristam, publicistam, dzejniekam un tulkotājam **Fricim Brīvzemniekam (1846–1907)** J. Ilsters pamato savas folkloristikās intereses un folkloras vākšanas darba nepieciešamību. Tā atklāj J. Ilstera erudīciju, viņa tautasdziesmu, folkloras izjūtu. Ne katrs tā laika tautas garamantu vācējs tik labi izprata F. Brīvzemnieka un K. Barona aicinājuma vākt folkloru dziļāko jēgu, ikviena tautasdziesmu varianta nozīmīgumu kopējā dziesmu klāstā (Politere, 1991, 3. lpp.).

Jānis Ilsters savās dabaszinātniskajās ekskursijās nav pētījis tikai dabu. Viņu interesējuši arī **vietējie iedzīvotāji**: ko tie dara, ko un kā runā (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 26. lpp.). Jau vēstulē māsām Edei un Karlīnei, ko botāniķis 1884. gadā raksta no Stukmaņiem, iezīmējas viņa padziļinātā interese par folkloru, īpaši tautasdziesmām, kā arī ļaudīm, kas tās ir radījuši (Politere, 1991, 3. lpp.).

Bagātīgu teiku un tautas vēstures materiālu J. Ilsters apkopojis, sastādot **ceļvedi no Pļaviņām līdz Koknesei**. Viņš detalizēti apraksta tās vietas, kas saistītas ar tautas likteņgaitām, piemēram, Staburagu, Kokneses pilsdrupas, Liepavotu, minot ar šīm vietām saistītos teiku motīvus. Protams, būdams botāniķis, viņš neaizmirst pievērst uzmanību **retajām augu sugām, kas sastopamas Daugavas senlejā**.

J. Ilsters pierakstījis, krājis, arī tulkojis no citu tautu valodām **rotālas**, laikrakstam "Dienas Lapa" iesūtījis **nostāstus** par vilkačiem, tuvākos un tālākos pārgājienos redzēto pierakstījis un popularizējis (Politere, 1991, 4. lpp.).

Jāņa Ilstera ieguldījums lauksaimniecībā

Blakus botāniskiem pētījumiem un publikācijām J. Ilsters neaizmirsā arī dzīves praktisko pusi. Jau no bērnības **piedalīdamies visos lauku darbos** labi iekoptajās "Grētēs", viņš labi pārzināja tos darba procesus un kārtību, kādu latviešu zemnieki bija nodevuši no paaudzes paaudzē bez skolu un grāmatu palīdzības. J. Ilsters, būdams **Rīgas Dabas pētnieku biedrības biedrs**, varēja izmantot biedrības plašo bibliotēku un ārzemju presi, no kuriem ieguva jaunas atziņas un zināšanas ne tikai dabas zinībās, bet arī lauksaimniecības modernizēšanā. Tādēļ viņam bija iespējams un viņš daudz darīja, lai ar lauksaimniecības kultūras celšanu vairotu zemnieku ienākumus un tie varētu konkurēt ar muižām (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 29. lpp.).

Savās publikācijās J. Ilsters sniedza **praktiskus padomus lauksaimniekiem** miežu, apiņu, linu un rīkstīšu kārklu audzēšanā, lopkopībā brīdinājis būt uzmanīgiem ar indīgiem augiem publikācijās: "Kārklu rīkstīšu audzināšana", "Veco latviešu puķu dārziņš", "Ap Jāņu laiku", "Daži dārz- un zemkopības jautājumi", "Par dabas vēsturi mūsu tautas-skolās" u.c. Arī savā, vienā no tā laika krāšņākajām grāmatām, "Botānika tautas skolām un pašmācībai. Elementārkurss." J. Ilsters sniedz ziņas par augu praktisko pielietojumu zemkopībā, augļkopībā, mežkopībā, rūpniecībā un ārstniecībā. J. Ilstera publikācijās varēja smelt ziņas arī par koku nosalšanas mehānismu, sēnīšu slimībām, dažādu lauksaimniecības kultūru audzēšanas izdevīgumu atkarībā no saimniecību ģeogrāfiskā izvietojuma un attāluma līdz tirgiem. Lai zemnieki spētu sekmīgi saimniekot, J. Ilsters iesaka tiem **apvienoties kooperatīvos vai zemkopības biedrībās** (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 29.-30. lpp.).

Savā laikā **laikraksta "Rota"** redaktors [Kristjānis?] Kalniņš aicina viņu uz Rīgu vadīt laikraksta lauksaimniecības nodaļu. Cik tuvu Ilstera sirds stāvējusi lauksaimnieku materiālās dzīves uzlabošanai ar pareizu, racionālu lauku apsaimniekošanu, liecina tas, ka pēc "Rotas"

bankrotēšanas Ilsters **bija nodomājis pats rediģēt un izdot lauksaimniecības žurnālu "Latvijas Zemkopis"**, sastādījis rakstus pirmajiem diviem numuriem un atradis izdevuma finansētāju. Šo nodomu pārtrauca viņa negaidītā, pāragrā nāve (Latvijas Dabas muzejs, 2001, 30. lpp.).

Jāņa Ilstera piemiņa

J. Ilstera vārds iemūžināts pasaules **augu sistemātikā**. Latvijas aļģu pētnieks Heinrihs Skuja (1892-1972) atrada līdz tam nepazīstamu un nezināmu aļģi. Viņš to aprakstīja kā jaunu aļģu ģinti, dodot tai pirmā latviešu botāniķa vārdu Ilsteria ar **sugu Ilsteria quadrijuncta**. Latvijā šī mikroskopiskā aļģe sastopama ezeru krastos. Interesanti atzīmēt, ka Rietumeiropā atrastas un

Jāņa Ilstera piemiņas dienā 1973. gada 27. maijā Vestienas pagasta Gretēs atklātais viņam velītā piemiņas stabs (foto no LUM krājuma)

aprakstītas vēl divas šīs ģints aļģu sugas. Divas aļģu sugas no citām ģintīm H. Skuja nosauca Ilstera vārdā: Oedogonium ilsteri (Ilstera edogonija) un Tetrarcus ilsteri (Ilstera tetrarka) (Pētersons, 2008).

Pieminot Jāni Ilsteru, **Vestienas pagasta ģerbonī** ir iekļauts pirmais augs no viņa botānikas grāmatas - zilais vizbulis, kura krāsa simbolizē arī pagasta daudzus ezerus. J. Ilstera piemiņas dienā 1973. gada 27. maijā Gretēs atklāja viņam velītu **piemiņas stabu**. 40 gadus vēlāk, 2013. gada 27. maijā Gretēs atklāja atjaunoto Jāņa Ilstera piemiņas zīmi un labiekārtotu piemiņas vietu. Tas notika pateicoties zemnieku saimniecības "Gretes" saimnieces Birutas Nebares uzrakstītajam projektam un Eiropas Lauksaimniecības Fonda atbalstam ("Jānis Ilsters", b.g.).

Jāņa Ilstera piemiņas staba atklāšanas viesi (foto no LUM krājuma)

Ir izveidots **Jāņa Ilstera fonds**, kas cieši sadarbojas ar Latvijas Dabas muzeju, uztur sakarus ar lauksaimniecības un medicīnas studentiem un skolu jaunatni, veicinot interesi par bioloģiju, botāniku un zooloģiju kā Latvijas kultūras un latviskās dzīvesziņas sastāvdaļu (Rozeniece, 2001).

Var tikai iedomāties, cik daudz darbu vēl varētu paveikt un cik lielu ieguldījumu šajās nozarēs varētu sniegt Jānis Ilsters, ja viņa mūžs būtu kaut vēl cik garāks. Bet ar notikušo darbu augļiem var iepazīties [Latvijas Universitātes Muzeja Botānikas un mikoloģijas kolekciju](#) krājumā Rīgā, Kronvalda bulvārī 4, iepriekš piesakot vizīti.

Daļa no muzeja krājumā esošā herbārija apskatāma [šeit](#).

Izmantotie informācijas avoti:

Jānis Ilsters (1851. - 1889.). (b.g.). Izgūts no <http://www.vestiena.lv/index.php?i=441&l=1>

Latvijas Botāniķu biedrība. (b.g.). *Jānis Ilsters.* Izgūts no <http://botany.lv/vesture/personibas/janis-ilsters/>

Latvijas Dabas muzejs. (2001). *Pirmajam latviešu botāniķim Jānim Ilsteram 150 : 1851.14.05. - 1889.05.05.* [Buklets]. Rīga: Latvijas Dabas muzejs.

Latvijas Universitātes Bibliotēka. (2015). *Jānis Ilsters (1851-1889)*. Izgūts no http://rigasdabaspetnieki.lu.lv/index.php?page=janis_ilsters

LU LFMI. (b.g.). *Literatūra - Personas - Jānis Ilsters*. Izgūts no <https://literatura.lv/lv/person/Janis-Ilsters/872966>

Pētersons, M. (29.02.2008.). *Jānis Ilsters*. Izgūts no http://skolai.daba.lv/liis/biologi_lv/ilsters.shtml

Politere, I. (1991). Botāniķis Jānis Ilsters un latviešu folklorā. *Zinātnes Vēstnesis*, 12(26). 3.-4. lpp.

Rozeniece, A. (11.05.2001.). Ar pirmajiem ziediem pirmajam latviešu botāniķim. *Latvijas Vēstnesis*, 73. Izgūts no <https://www.vestnesis.lv/ta/id/17211>

Zanders, O. (1976). Botāniķis ar dzejnieka dvēseli. *Zinātne un Tehnika*, 9. 40.-42. lpp.